

DOBA Z DRUHÉ RUKY

KONEC RUDÉHO
— ČLOVĚKA

Z ruštiny přeložila Pavla Bošková

Pistorius & Olšanská
Příbram 2015

Mikhail
Prokhorov
Fund

transcript

Книга издана при поддержке Фонда Михаила Прохорова (программа TRANSCRIPT).
Tato kniha vyšla s podporou Nadace Michaila Prochorova v rámci programu TRANSCRIPT.

Na její realizaci laskavě přispělo rovněž Ministerstvo kultury ČR.

© 2013 by Svetlana Alexievich
Translation © Pavla Bošková, 2015

ISBN 978-80-87855-16-4

Oběť i kat jsou stejní ve své odpornosti a ponaučení z lágru tkví v tom, že takové spojenectví vychází z úpadku.

David Russe. Dny naší smrti

V každém případě je nutno pamatovat na to, že za vítězství zla ve světě rozhodně nenesou odpovědnost ti, co mu slepě slouží, nýbrž vidoucí věrozvěstové dobra.

F. Stěpun. Co bylo a co nebylo

Zápisky zúčastněné

Loučíme se se sovětskými časy. S kusem našeho někdejšího života. Poctivě jsem se snažila vyslechnout všechny účastníky socialistické tragédie.

Komunismus měl šílený plán: předělat „starého“ člověka, starozákonního Adama. A to se podařilo... možná, že to jediné se povedlo. Za víc než sedmdesát let vyšlechtili v laboratoři marxismu-leninismu ojedinelý lidský druh: „homo sovieticus“. Jedni se na něj dívají jako na tragického hrdinu, jiní mu říkají „Sověť“. Připadá mi, že tohoto člověka znám, je mi dost povědomý, v jeho blízkosti, bok po boku, jsem prožila spoustu let. On, to jsem já. Jsou to i moji známí, přátelé, i rodiče. Několik let jsem cestovala po celém bývalém Sovětském Svazu, protože homo sovieticus nejsou jenom Rusové, ale i Bělorusové, Turkméni, Ukrajinci, Kazaši... Žijeme teď v různých zemích, mluvíme různými jazyky, ale nelze si nás s nikým splést. Jsme poznat na první pohled! My všichni, ti ze socialismu, máme i nemáme hodně společného s ostatními, máme svůj slovník, své představy o dobru a zlu, o hrdinech a mucednících. Máme zvláštní postoj ke smrti. V příbězích, které zapisuji, mi neustále rvou uši takováto slova: „střílet“, „zastřelit“, „zlikvidovat“, „oddělat“, nebo takovéto sovětské způsoby ztrácení

se lidí jako: „zatčení“, „deset let bez práva na korespondenci“, „emigrace“. Jakou cenu může mít lidský život, když ještě máme v živé paměti, že nedávno umíraly miliony? Jsme plni nenávisti a předsudků. Všichni jsme ze země, kde existoval gulag a děsivá válka. Kolektivizace, rozkulačování, přesídlování národů...

Tohle byl socialismus, ale byl to taky náš život. Tehdy jsme o něm moc nemluvili. A teď, když se svět nenávratně změnil, začali jsme se všichni o tenhle náš život zajímat; není důležité jaký byl, ale že byl náš. Zapisuji, hledám střípky, drobečky příběhu „našeho vlastního“... „vnitřního“ socialismu. To, jak existoval v lidské duši. Ten maličký vesmír – člověk... člověk sám, mě vždy lákal. Ve skutečnosti se vše odehrává právě tam.

Proč je v knize tolik příběhů sebevrahů a ne obyčejných sovětských lidí s obyčejnými sovětskými životy? Všichni to nakonec skončí, tu z lásky, tu kvůli stáří, anebo jen tak, ze zájmu o věc, chtějí rozluštit tajemství smrti...

Hledala jsem ty, kteří zcela srostli s ideou, v nichž zakořenila tak, že nešla vyrvat, ty, jejichž světem se stal stát, který jim nahradil vše, dokonce vlastní život. Nedokázali utéct velkým dějinám, rozloučit se s nimi, být šťastní jinak. Zmizet, ztratit se ve svém soukromém životě, jak se to děje dnes, kdy se malé stalo velkým. Lidé chtějí žít jednoduše, bez velkolepých idejí. Takhle to ale v ruském životě nikdy nebylo, nenajdeme to ani v ruské literatuře. Po pravdě řečeno jsme vojáci. Buď jsme válčili, nebo se válčit chystali. Nikdy jsme nežili jinak. Proto to vojenské smýšlení. I v míru se žilo jako na vojně. Buben hřměl, prapory vlály, srdci se chtělo vyskočit z hrudi ven. Lidé nedbali svého otroctví, dokonce je milovali. Vzpomínám také, jak se celá třída chystala odjet na celinu; těmi, kteří jet odmítali, jsme pohrdali, se slzami v očích jsme litovali, že revoluce, občanská válka, že to vše se odehrálo bez nás. Ohlížím se: opravdu jsme to my, já? Vzpomínala jsem se svými hrdiny. Kdosi z nich řekl: „Jen sovětský člověk může pochopit sovětského člověka.“ Byli jsme lidé se společnou komunistickou pamětí. Sbratření pamětí.

Otec vzpomínal, že on sám začal věřit v komunismus poté, co Gagarin vyletěl do vesmíru. Jsme první! Dokážeme všechno! V tomhle duchu nás také s maminkou vychovávali. Byla jsem jiskra, nosila jsem odznak s kučeravým chlapcem Leninem, byla jsem pionýrka a pak komsomolka. Rozčarování přišlo později.

Po perestrojce všichni čekali, až se otevrou archivy. Pak se otevřely. Poznali jsme dějiny, které před námi tajili...

„Musíme přesvědčit 90 milionů ze sta, žijících v Sovětském Rusku. Se zbylými není možné se bavit, ty je třeba odstranit.“ (Zinovjev, 1918).

„Pověsit (bezpodmínečně pověsit, aby to lidé viděli) nejméně 1000 zavilých kulaků a zazobanců... sebrat jim všechno obilí, určit rukojmí... Provést to tak, aby to na stovky verst kolem lidí viděli a třásli se strachem...“ (Lenin, 1918).

„Moskva doslova umírá hladem...“ (profesor Kuzněcov k Trockému). „To není žádný hlad. Když Titus dobýval Jeruzalém, židovské matky jedly svoje děti. Přijít a prohlásit: ‚Máme hlad‘ můžete teprve pak, až donutím vaše matky jíst svoje děti.“

Lidé to četli v novinách či časopisech a mlčeli. Přepadala je nepřekonatelná hrůza. Jak s tímhle máme žít? Mnozí se na pravdu dívali jako na nepřítele. A na svobodu také. „Nevíme o naší zemi nic. Nevíme, o čem přemýšlí většina lidí; vidíme je a potkáváme každý den, avšak o čem přemýšlí, co chtějí, to nevíme. Ale máme odvalu je učit. Brzy všechno zjistíme a zděsíme se,“ říkal jeden můj známý, s kterým jsme často sedávali v mé kuchyni. Přela jsem se s ním. Bylo to v devadesátém prvním roce... To byla šťastná doba! Věřili jsme, že zítra, doslova zítra začne svoboda. Vznikne jen tak, z našich přání.

Ze Šalamovových *Zápisníků*: „Účastnil jsem se velké prohrané bitvy za skutečnou obrodu života.“ To napsal člověk, který si odseděl sedmnáct let ve stalinských lágrech. Touha po ideálu však zůstala... Sovětské lidi bych rozdělila do čtyř generací: stalinské, chruščovské, brežněvovské a gorbačovské. Patřím do té poslední.

Přijímali jsme chřadnutí komunistické idey snáz, protože jsme nežili v době, kdy ta myšlenka byla ještě mladá, silná, s nepromarněným kouzlem osudového romantismu a utopických nadějí. Vyrostli jsme za kremelských stárců. V postních, nemastných neslaných letech. Na velká komunistická jatka se už zapomnělo. Patos běsnil, ale zůstalo poznání, že utopie se v život proměnit nedá.

Bylo to v době první čečenské války... V Moskvě na nádraží jsem se seznámila se ženou, byla od Tambova. Rozjela se do Čečenska, aby odvedla syna z války: „Nechci, aby zemřel. Nechci, aby zabíjel.“ Její duši už neovládal stát. Byla svobodný člověk. Takových lidí bylo málo. Víc bylo těch, které svoboda rozčilovala: „Koupil jsem si troje noviny a v každých píšou svoji pravdu. Která je ale ta pravá? Dřív jsme si po ránu přečetli *Pravdu* a věděli jsme všechno. Rozuměli jsme všemu.“ Z narkotické idey jsme se probouzeli jen zvolna. Když jsem začala mluvit tom, že bychom si měli přiznat vinu, dostala jsem odpověď: „Proč si mám něco přiznávat?“ Každý se cítil být obětí, ale nikdo spoluvíníkem. Jeden tvrdil: „Taky jsem seděl.“ Druhý: „Já jsem bojoval.“ Třetí: „Svoje město jsem z troskek doloval, dnem i nocí jsem cihly vláčel.“ To bylo naprosto nečekané: všichni byli opilí svobodou, ale nikdo na ni nebyl připravený. Kde ale zůstala, ta svoboda? Je jenom po kuchyních, kde jsme ze zvyku dál nadávali na vládu. Nadávali jsme na Jelcina a Gorbačova. Na Jelcina za to, že změnil Rusko. A na Gorbačova? Na něj proto, že změnil všechno. Celé dvacáté století. Teď to tu bude tak jako jinde. Jako všude. Mysleli jsme, že tentokrát to vyjde.

Rusko se měnilo a přitom nenávidělo samo sebe za to, že se měnilo. „Nehybný Mongol,“ napsal o Rusku Marx.

Sovětská civilizace... Spěchám zachytit její stopy. Znamé tváře. Nevyptávám se na socialismus, ale na lásku, žárlivost, dětství, stáří. Na hudbu, taneční zábavy, účesy. Na tisíce střípků zmizelého života. Jediný způsob, jak zahnat katastrofu do přijatelných mezí,

je pokusit se něco říct. Na něco přijít. Nepřestávám se divit, jak je obvyčejný lidský život zajímavý. Nekonečné množství lidských pravd...

Historii zajímají jenom fakta a city tu nemají co dělat. Nejsou přijímány jako součást historie. Já se však na svět dívám očima normální lidské bytosti, nikoli historika. A nad člověkem žasnu...

Otec už nežije. A já s ním tak nemůžu dokončit jeden z našich dialogů... Řekl mi, že přijít ve válce o život bylo pro ně snazší, než pro nezkušené chlapce, kteří dnes umírají v Čečensku. Oni totiž ve čtyřicátých letech spadli jen z jednoho pekla do druhého. Otec před válkou studoval v Minsku novinářinu. Vzpomínal, že když se vraceli z prázdnin, často se už nesetkali ani s jedním ze svých profesorů, protože všichni byli zatčeni. Necháпали sice, co se děje, ale bylo to strašné. Strašné, jako válka.

Vedla jsem s otcem velmi málo upřímných rozhovorů. Často mě litoval. Litovala jsem já jeho? Na tuhle otázku se mi těžko odpovídá... Byli jsme ke svým rodičům krutí. Připadalo nám, že svoboda je tak jednoduchá. A uběhlo několik let a sami jsme ohnuli hřbet pod její tíhou, protože nás samotné svobodě nikdo nenaučil. Učili nás jen, jak za svobodu umírat.

Tak, a vidíte ji, svobodu! Takhle jsme si ji představovali? Byli jsme ochotni zemřít za své ideály. Rvát se v boji. Ale přišel „čechovský“ život. Život v bezčasí. Zhroutily se všechny hodnoty, kromě hodnoty života. Života sama o sobě, jako takového. Byly tu staronové sny: postavit dům, koupit si skvělé auto, zasadit angrešt... Svoboda se projevila rehabilitací maloměšřáctví, předtím z ruského života vyhlazeného. Svoboda Jeho Veličenstva Konzumu. Vláda tmy. Temných přání a pudů, skrytého lidského života, o němž jsme měli jen přibližnou představu. Dřív jsme vždycky přežívali, ale nikdy jsme zatím nežili. A teď je válečná zkušenost k ničemu, je třeba ji zapomenout. Tisíce nových emocí, situací, reakcí... Nějak tak se všechno kolem najednou změnilo: vývěsní tabule, věci, peníze, vlajka... I lidé. Začali být barevnější, samostat-

nější, monolit byl vyhozen do povětří, a život se rozpadl na ostrůvky, atomy, buňky. Jako u V. I. Dala: svoboda, volnost... svoboděnka nade vše... naprostá volnost. Všemocné zlo se proměnilo v dávné báje, v politickou detektivku. Nikdo už nemluvil o ideji, mluvilo se o úvěrech, podílech, směnkách; peníze se nevydělávaly, ale „dělaly“ a „opatrovaly“. Bude to trvat dlouho? „Iluzornost peněz se z ruské duše vyhladit nedá,“ napsala Cvetajevová. Jenže u nás jakoby tehdy ožili a ulicemi se procházeli hrdinové Ostrovského a Saltykova-Ščedrina.

Všech, s nimiž jsem se setkala, jsem se ptala: „Co je to svoboda?“ Otcové a děti odpovídali různě. Ti, kteří se narodili ještě v SSSR a ti, kdož se v něm nenarodili, mají různé zkušenosti. Jsou to lidé z různých planet.

Otcové říkali: svoboda, to je nepřítomnost strachu; ty tři srpnové dny, kdy jsme porazili puč; svobodný je ten, kdo si vybírá v obchodě z deseti druhů zboží; svoboda je nebýt bití, ale toho, aby nějaká generace nebyla bita, se nedočkáme. Ruský člověk svobodě nerozumí, potřebuje bič a karabáč.

Děti říkaly: svoboda, to je láska; vnitřní svoboda je absolutní, jediná hodnota; svoboda je, když se nebojíte svých přání; svoboda je mít hodně peněz, pak má člověk všechno; když můžete žít tak, abyste nemuseli o svobodě přemýšlet. Svoboda je normální.

Zkoumám jazyk. Člověk se dorozumívá mnoha jazyky: jazykem, kterým si povídá s dětmi, i tím, kterým mluví, když miluje... A také existuje jazyk, kterým rozmlouváme sami se sebou, vedeme vnitřní rozhovory. Na ulici, v práci, na cestách, všude tam zaznívá ještě cosi jiného, nejenže se mění slova, ale ještě něco víc. Dokonce ráno člověk mluví jinak než večer. A to, co se odehrává v noci mezi dvěma lidmi, z příběhu úplně mizí. Máme co dělat jen s příběhem denního člověka. Sebevražda, to je noční téma, člověk se ocitá mezi bytím a nebytím. Na hranici snu. Chci to pochopit s důkladností denního člověka. Zaslýchla jsem: „Nebojíte se, že se vám to zalíbí?“

Jedeme Smolenskou oblastí. V jedné vesnici jsme zastavili u obchodu. Všichni jsou povědomí (já sama jsem vyrostla na vesnici), krásní, dobří lidé, ale jak ponižující, ubohé je to všechno kolem. Začali jsem se bavit o životě. „Ptáte se na svobodu? Jděte se podívat k nám do obchodu: vodku mají, jakou si vzpomenete, Standard, Gorbačov, Putinka, spoustu salámů, sýrů, a taky ryby. Banánů hromady. Jakou svobodu ještě potřebujeme? Tohle nám stačí.“ – „A půdu vám vrátili?“ – „Kdo by se na ní dřel? Kdo chce, může ji mít. Tady si ji vzal jedině Vaska Krutoj. Jeho mladšímu synkovi je osm let a už šlape vedle táty za pluhem. Když se u něj necháte najmout na práci, tak si ani nic neukradnete, ani se pořádně nevyspíte. Úplnej fašista!“

V Dostojevského *Legendě o Velkém inkvizitorovi* probíhá debata o svobodě. O tom, že cesta svobody je namáhavá, strastiplná, tragická... „Nač poznat tohle ďábelské dobro a zlo, když to stojí tak moc?“ Člověk musí neustále volit: svoboda nebo blahobyť a spořádaný život, utrpení se svobodou nebo štěstí bez svobody. Většina lidí se vydá druhou cestou. Velký inkvizitor říká Kristu, který sestoupil na zem:

„Proč k nám přišel? Protože jsi přišel překážet a sám to dobře víš.“

Copak si myslíš, že člověk je schopen téhož jako Ty? Z přemíry úcty ses k němu zachoval tak, jako bys s ním přestal cítit, protože toho od něj vyžadoval až moc... Kdyby sis ho vážil méně, tak bys toho po něm taky méně požadoval, což by se lásce podobalo víc, jelikož jeho břímě by bylo menší. Je to slaboch a mizera... Je to u slabé duše opravdu její vina, že neumí unést tolik děsivých darů?

Pro toho, kdo zůstane svobodný, není starosti trvalejší a trýznivější než co nejrychleji najít někoho, komu se lze klanět... a najít toho, komu by onen dar svobody, s nímž se takový nešťastník narodí, co nejrychleji odevzdal...“ (F. M. Dostojevskij, *Bratři Karamazovovi*).

Devadesátá léta... ano, byli jsme šťastní, hlavně jsme nechtěli být znovu tak naivní. Zdálo se nám, že jsme si už vybrali a že komunismus beznadějně prohrál. Ale všechno teprve začínalo...

Uběhlo dvacet let... „Nestrašte nás socialismem,“ říkají děti svým rodičům.

Z rozhovoru se známým univerzitním profesorem: „Ke konci devadesátých let,“ vyprávěl, „se studenti smáli, když jsem vzpomínal na Sovětský Svaz; byli přesvědčeni, že se před nimi otvírá nová budoucnost. Teď je situace jiná... Dnešní studenti už poznali na vlastní kůži, co je to kapitalismus: nerovnost, chudoba, nestoudné bohatství; mají před očima život svých rodičů, kteří od zpusťované země nedostali nic zadarmo. A jsou velmi radikální. Sní o své vlastní revoluci. Nosí rudá trička s portréty Lenina a Che Guevary.

Veřejně se diskutuje, co znamenal Sovětský svaz. Kult Stalina. Polovina mladých lidí od 19 do 30 let považuje Stalina za „mimořádně významného politického činitele“. V zemi, kde Stalin zlikvidoval víc lidí než Hitler, vzniká nový Stalinův kult?! V módě je znovu všechno sovětské. Například „sovětské“ kavárny se sovětskými názvy a sovětskými jídly. Objevily se „sovětské“ bonbony a „sovětský“ salám, jejichž chuť a vůně si pamatujeme z dětství. A samozřejmě, „sovětská“ vodka. V televizi desítky pořadů a na internetu desítky nostalgických „sovětských“ webů. Do stalinských lágrů, na Solovky, do Magadanu se můžete vypravit jako turista. Reklama slibuje, že vám pro váš dokonalý pocit poskytnou trestanecký mundúr a krumpáč. Ukážou vám zrestaurované baráky. A nakonec uspořádají rybolov...

Rodí se staronové ideje: o mocném impériu, o „železné ruce“, o „svebytné ruské cestě“ ... Znovu zní sovětská hymna, máme komsomol, jenže si říká Naši, existující vládní strana kopíruje tu komunistickou. Prezident má stejnou moc jako měl generální tajemník strany. Absolutní. Místo marxismu-leninismu tu je pravosláví...

Před revolucí v roce sedmnáct napsal Alexandr Grin: „A budoucnost jaksi přestala být tam, kde má být.“ Uběhlo sto let a budoucnost opět není tam, kde má být. Nastoupila doba z druhé ruky...

Barikáda, to je pro umělce nebezpečné místo. Prostě léčka. Kazí se tam optika, zorný úhel se zužuje, svět ztrácí barvy. Je to černobílý svět.

Odtamtud už nejsou lidé k rozeznání, lze je vidět jen jako černou tečku: terč. Celý život jsem strávila na barikádách a chtěla bych odsud už pryč. Naučit se radovat se ze života. Získat znovu normální pohled na svět.

A tak jdou desetitisíce lidí znovu do ulic. Drží se za ruce. Mají bílé stužky na košilích. Symbol znovuzrození. Světla. A já s nimi.

Potkala jsem na ulici mladé lidi v tričkách se srpem a kladivem a portrétem Lenina. Jestlipak vědí, co je to komunismus?

Část první

— Útěcha apokalypsou

Z pouličního ruchu a kuchyňských řečí z let 1991 až 2001

O Ivánkovi hlupáčkovi a zlaté rybce

– Co jsem pochopil? Pochopil jsem, že hrdinové jedné doby málokdy bývají hrdiny v jiné době, krom Ivánka hlupáčka. A Jemelji. Oblíbení hrdinové ruských pohádek. Naše pohádky jsou o štěstí, o úspěšném okamžiku. O čekání na zázrak, díky němuž nám všechno pěkně spadne do klína. Ležet na peci a přitom všechno mít. Aby pícka sama pekla lívance a zlatá rybka splnila všechna přání. Chci tohle a chci támhleto. Chci Carevnu Překrásnou! Chci žít v jináčím carství, tam, kde pečení holubi sami létají do pusy. Jsme snílci, to je jasné. Duše se dře a souží, ale skutek utek, protože na něj už nezbývá síl. Skutek prostě chybí. Záhadná ruská duše... Všichni se snaží ji pochopit... čtou Dostojevského... Co se skrývá za touhle duší? Za duší je zase jen duše. Milujeme hovory v kuchyni, zbožňujeme knihy. Taková je naše hlavní profese: jsme čtenáři. Pozorovatelé. A přitom všem máme pocit vlastní výlučnosti, výjimečnosti, i když ten pocit nemá žádné opodstatnění, nepočítáme-li to, že máme naftu a plyn. Na jedné straně nám právě tento pocit znemožňuje, abychom změnilí svůj život, na druhé straně nám dává jistotu, že v tom je jakýsi smysl, či co. Neustále tu visí ve vzduchu, že Rusko musí něco stvořit, ukázat světu cosi mimořádného. Protože Rusové jsou Bohem vyvolený národ. Se svébytnou ruskou cestou. Pořád jsou v nás Oblomovové, kteří leží na kanapi a čekají na zázrak. Ale chybí Štolcové. Činorodými, šikovnými Štolci pohrdáme kvůli tomu, že pokáceli milovaný březový háj, višňový sádek. Staví si továrničky, sekají peníze. Štolcové jsou nám prostě cizí...

– Kuchyň v Rusku... Ubohá chruščovská idylka: devět až dvanáct (dvanáct, jaké to bylo štěstí) metrů čtverečních, hned za tenkou zdí toaleta... Sovětské plánování. Na okénku ve sklenicích od majonézy cibule, v květináči aloe proti rýmě. Naše kuchyně není jen místo pro přípravu jídla, ale i jídelna, i obývací, i pracovna, i tribuna lidu. Místo pro společné psychoterapeutické sezení. V devatenáctém století přebývala celá ruská kultura v salónech šlechtických sídel, kdežto ve dvacátém v kuchyních. A za perestrojky taky. Veškerý život v letech šedesátých se odehrával v kuchyni. Díky Chruščovovi! Za něj jsme zrušili společné byty a zřídili si vlastní kuchyně, v nichž bylo možné nadávat na vládu a hlavně se nebát, protože v kuchyni jsou všichni naši. Vznikaly tam velké myšlenky a fantastické plány. Kolovaly vtipy... Těch tehdy bylo jak hub po dešti! Tak třeba: Komuniste je ten, kdo Marxe jen četl a antikomuniste ten, kdo ho pochopil. Vyrostli jsme v kuchyni a naše děti taky, spolu s námi poslouchali Galiče a Okudžavu. Pouštěli jsme si Vysockého. Chytali ruské vysílání BBC. Povíдали jsme si o všem možném: o tom, jak je všechno mizerné, o smyslu života, o štěstí pro všechny. Vzpomínám si na jednu veselou příhodu... Zůstali jsem sedět ještě dlouho po půlnoci a naše dcera, bylo jí tehdy dvanáct let, tu na malém kanapátku usnula. Ale my jsme se začali nahlas o čemsi dohadovat. A ona vykřikla ze spánku: „Nechte už té politiky! Pořád jen Sacharov... Solženicyn... Stalin...“ *(Směje se.)*

Věčný čaj. A káva. A vodka. V sedmdesátých letech jsme pili kubánský rum. Všichni jsme milovali Fidela! A kubánskou revoluci: Che v baretu. Hollywoodský krasavec! Nekonečné tlachání. Strach, že nás odposlouchávají, určitě nás musí odposlouchávat. Uprostřed rozhovoru se vždycky někdo s úsměškem podíval na lustr nebo na zásuvku: „Slyšíte, soudruhu majore?“ Zčásti risk, zčásti hra... Dokonce nás tenhle život jakýmsi způsobem těšil. Nepatrné množství lidí otevřeně protestovalo, nejvíc však bylo „kuchyňských disidentů“. Vzdorujících, ale vskrytu...

– Dneska je hanba být chudý a neprůrazný... Jinak se nechytáte. A já jsem z generace domovníků a vrátných. Byl to takový způsob

vnitřní emigrace. Žijete a nevšímáte si toho, co je kolem, jako krajiny za oknem. Absolvovali jsme se ženou filozofickou fakultu Petrohradské (tehdy Leningradské) univerzity, ona začala pracovat jako domovnice a já byl topič v kotelně. Sloužil jsem čtyřiačtyřicítka a pak jsem měl vždy dva dny volna. Inženýr tehdy dostával sto třicet rublů, a já v kotelně devadesát, to znamená, že člověk oželel čtyřicet rublů, ale zato získal absolutní svobodu. Četli jsme knížky; opravdu jsme hodně četli. Povídali jsme si. Přemýšleli, jak uskutečnit své myšlenky. Snili jsme o revoluci, ale báli jsme se, že se jí nedočkáme. Celkově jsme vedli uzavřený život, nevěděli jsme nic o tom, co se děje ve světě. Byli jsme jak pokojové květinčky. Všechno jsme si vymysleli, jak se potom ukázalo, vyfantazirovali: i Západ, i kapitalismus, i ruský národ. Žili jsme fatou morgánou. Takové Rusko, jako je v knížkách, jako bylo v našich kuchyních, nikdy neexistovalo. Jenom v naší hlavě.

Za perestrojky tohle všechno skončilo... Dorazil kapitalismus... Z devadesáti rublů bylo najednou deset dolarů. Z těch se ale vyžít nedá. Vylezli jsme z kuchyní do ulic a tu se ukázalo, že kloudné myšlenky nemáme žádné, že jsme celou tu dobu prostě jen seděli a kecali. Odkudsi se vynořili úplně jiní lidé: omladina v červených sakách a se zlatými prsteny. A také s novými pravidly hry: když máš peníze, jsi člověk, když je nemáš, jsi nula. Koho zajímá, že jsi přečetl celého Hegela: „Inteligent“ znělo jako diagnóza. Prý jediné, co umí, je držet svazek Mandelštama v ruce. Objevila se spousta věcí, které jsme neznali. Inteligence neskutečně chudla. V našem parku postavili kršnovci polní kuchyni a rozdávali polévku a k tomu skromný druhý chod. Seřadila se zde taková fronta vážených stařečků, až se člověku sevřelo hrdlo. Někteří z nich skrývali své tváře. Tou dobou jsme už měli dvě malé děti. A tak byl samozřejmě hlad. Začali jsme se ženou podnikat. Brali jsme v jednom závodě čtyři až šest beden zmrzlina a jeli na trh, někam, kde bylo hodně lidí. Lednice jsme neměli, za několik hodin už zmrzlina tekla. Tak jsme ji rozdávali hladovým klukům. To bylo radosti! Prodávala žena, já jsem tu něco donesl, tu dovezl, byl jsem ochotný dělat cokoli, jen ne kšeftovat. Dlouho jsem se cítil nepříjemně.

Dřív jsme často vzpomínali na ten náš život v kuchyni... Jaká tehdy bývala láska! A jaké bývaly ženy! Na boháče kašlaly. Nebylo možné si je koupit. A dnes nemá nikdo na city čas, všichni vydělávají peníze. Znovuobjevení peněz bylo jako výbuch atomové bomby...

O tom, jak jsme si zamilovali a přestali milovat Gorbyho

– Gorbačovské časy... Ohromné davy lidí se šťastnými tvářemi. Svo-bo-da! Všichni jsme tím žili. Noviny šly na dračku. Byla to doba velkých nadějí, užuž budeme v ráji. Demokracie pro nás byla tajemné zvíře. Jako šílení jsme běhali na mítinky: teď se dozvíme celou pravdu o Stalinovi, o gulagu, přečteme si zakázané Rybakovovy *Děti Arbatu* a další skvělé knihy a budeme demokraty. Jak moc jsme se mýlili! Ze všech rozhlasových stanic vyřvávala tahle pravda... Honem, honem! Čtěte! Poslouchejte! Ne všichni na to byli připraveni... Většina lidí antisovětsky neuvážovala, chtěli jen jedno: dobře si žít. Chtěli, aby bylo možné koupit si džíny, video a vrchol snů: auto! Všichni chtěli zajímavé oblečení a normální jídlo. Když jsem domů přinesla Solženicynovo *Soustroví Gulag*, moje matka se zhrozila: „Jestli okamžitě s tou knihou nevypadneš, tak tě vyhodím z domu.“ Babiččina muž zastřelili před válkou a ona říkala: „Vasky nelituju. Zatkli ho právem. Měl jazyk jako břitva.“ – „Babičko, a proč jsi mi nikdy nic nevyprávěla?“ ptala jsem se. „Ať můj život zajde společně se mnou, abyste tím nemuseli trpět.“ Tak žili naši rodiče i jejich rodiče. Všichni byli převálcovaní. Perestrojku neudělal lid, ale jeden člověk: Gorbačov. Gorbačov a hrstka inteligentů...

– Gorbačov je tajnej americkéj agent... Zednář... Zradil komunismus. Nenávidím Gorbačova za to, že mi ukrad vlast. Sovětskej pas jsem si, jako nejdražší věc, schoval. Ano stáli jsme ve frontě na promodralý kuřata a nahnílou mrkev, ale byla to naše vlast. Miloval jsem ji. Vy jste žili v „Horní Voltě s raketama“, ale já žil ve

veliký a mocný zemi. Pro Západ bylo Rusko vždycky nepřítel, měli z něj strach. Bylo trnem v oku. Mocný Rusko nikdo nepotřebuje, s komunistama nebo bez nich. Berou nás jako sklad nafty, plynu, dřeva a barevných kovů. Naftu vyměňujeme za spodní kalhotky. Ale existovala kultura bez hadříků a šmejdů. Sovětská kultura! Někomu se hodilo, aby už nebyla. Byla to operace CIA. Už nás řídějí Američani. Gorbačovovi za to dobře zaplatili... Dřív nebo pozděj ho budou soudit. Doufám, že se ten Jidáš dožije lidovýho hněvu. S radostí bych mu prohnal kulku hlavou na Butovský střelnici. (*Bouchne pěstí do stolu.*) Tohle že je štěstí? Salám a banány?! Válíme se v hovnech a jíme všechno, co je z ciziny. Místo vlasti tu máme obrovskej supermarket. Jestli se tomuhle říká svoboda, tak takovou svobodu nepotřebuju. Fuj! Národ jsme nechali klesnout až na samý dno, jsme otroci. Otroci! Za komunistů, jak říkal Lenin, mohla stát řídit kuchařka – dělnice, dojičky, tkadleny – a teď sedí v parlamentu grázlové. Dolaroví milionáři. Měli by sedět za mřížema, a ne v parlamentu. S perestrojkou nás podfoukli!

Narodil jsem se v SSSR a líbilo se mi tam. Můj otec byl komunist a učil mě číst z novin, z *Pravdy*. Každý svátek jsme chodili do průvodu. Se slzama v očích... Byl jsem pionýr, nosil jsem rudej šátek. Nastoupil Gorbačov a já se už nestačil stát komsomolcem, toho lituju. Jsem Sovět, že jo? Moji rodiče jsou Sověti, děda a babička asi taky. Můj sovětskej děda padl u Moskvy v jedenačtyřicátým... A moje sovětská babička byla u partyzánů... Páni liberálové se staraj jen sami o sebe. Chtějí, abychom naši minulost považovali za černou díru. Všechny je nenávidím: gorbačova, ševarnadzeho, jakovleva – napište to s malým písmenem, tak moc je nenávidím. Nechci do Ameriky, chci do SSSR...

– Byla to nádherná, naivní léta... Uvěřili jsme Gorbačovovi, to teď už nikomu tak snadno neuvěříme. Spousta Rusů se vracela z emigrace zpátky do vlasti... Bylo to takové vzepětí! Mysleli jsme si, že zboříme tuhle barabiznu. A postavíme něco jiného. Absolvovala jsem filologickou fakultu Moskevské státní univerzity

a zapsala jsem se na postgraduální studium. Snila jsem o tom, že budu dělat vědu. Idolem byl v těch letech Averincev, na jeho přednášky chodila celá osvícená Moskva. Setkávali jsme se a vzájemně jsme se udržovali v iluzi, že brzy bude naše země jiná, a my že za to bojujeme. Když jsem se dozvěděla, že moje spolužačka odjíždí do Izraele, strašně jsem se divila: „To tě nemrzí, že odjíždíš? Vždyť tady teprve teď všechno začíná.“

Cím víc jsme říkali a psali: Svoboda! Svoboda!, tím rychleji z pultů mizely nejen sýr a maso, ale i sůl a cukr. Obchody zely prázdnou. Děs. Všechny potraviny byly na lístky, jako za války. Zachránila nás naše babička, která celý den pobíhala po městě a ty lístky směňovala. Celý balkon byl zarovnán pracími prášky, v ložnici stály pytle s cukrem a kroupami. Když začali vydávat lístky na ponožky, otec zanaříkal: „To je konec Svazu.“ Cítil to v kostech... Tatínek pracoval v projekční kanceláři ve zbrojovce, zabýval se jadernými zbraněmi a šíleně se mu to líbilo. Měl dva vysokoškolské diplomy. Místo zbraní začal závod chrlit pračky a vysavače. Otce propustili. Oba byli s matkou zuřiví příznivci perestrojky: kreslili plakáty, roznášeli letáky a výsledek... Byli z toho celí pryč. Nemohli uvěřit, že svoboda je takováhle. Nedomáhali se s tím smířit. Na ulicích se najednou vykřikovalo: „Gorbačov je stará vesta, Jelcin to je naše cesta!“ Nesli portréty Brežněva s jeho vyznamenáními a portréty Gorbačova s potravinovými lístky. Byly to začátky Jelcinovy vlády s Gajdarovými reformami a pro mě nenáviděným „kup a prodej“... Abychom vyšli s penězi, jezdila jsem do Polska s pytlí žárovek a dětských hraček. Byl nás plný vagon: učitelé, inženýři, lékaři... Všichni s batohy a taškami. Celou noc jsme seděli a debatovali o Pasternakově *Doktoru Živagovi*... o Šatrovových hrách... Jako v moskevské kuchyni.

Vzpomínám na kamarády z univerzity... Stali jsme se vším možným, jen ne filology. Byli jsme topmanagery reklamních agentur, bankovními úředníky, pendlery... Já pracuji v realitce, patří jedné dámě, která sem přijela z venkova, je to bývalá členka komсомolu. Kdo jiný dnes vlastní firmy? A vily na Kypru a v Miami? Bývalá nomenklatura. Tolik na vysvětlenou, kam se poděly

stranické peníze... A naše vedení? „Ti z šedesátých let“... ve válce okusili krve, ale byli naivní jak malé děti... Měli jsme být dnem i nocí na náměstích. Dovést dílo do konce, dosáhnout Norimberského procesu pro KSSS. Domů jsme odešli příliš brzy. Moc získali veksláci a překupníci. A navzdory Marxovi budujeme po socialismu kapitalismus. (Mlčí.) Jsem ale šťastná, že jsem tu dobu zažila. Komunismus padl! Je konec, už se nevrátí. Žijeme už v jiném světě a díváme se na svět jinýma očima. Uvolněnou atmosféru těch dnů nikdy nezapomenu...

O tom, jak přišla láska a pod okny byly tanky

– Byla jsem zamilovaná, nic jiného jsem v hlavě neměla. Žila jsem jenom tím. Jednou ráno mě maminka probudila: „Tanky, venku jsou tanky! Vypadá to na převrat!“ A já na ni ze spánku: „Mami, to jsou manévry.“ Houby s octem! Venku stály opravdové tanky, nikdy jsem je neviděla tak zblízka. V televizi dávali balet *Labutí jezero*... Přiběhla matčina kamarádka, byla celá rozrušená, že dluží stranické příspěvky za několik měsíců. Říkala, že u nich ve škole stála bysta Lenina, a ona ji odnesla do skladu, ale co teď s ním? Najednou bylo zase všechno jasné: to se smí a tohle se nesmí. Hlasatelka předčítala vyhlášení výjimečného stavu... Matčina kamarádka se při každém jejím slově zachvěla: „Bože můj! Bože můj!“ Otec na televizi málem plival...

Zavolala jsem Olegovi... „Jedeme k Bílému domu?“ – „Jasně...“ Připnula jsem si odznak s Gorbačovem. Namazala jsem chleby. Lidé v metru byli nemluvní, všichni očekávali pohromu. Všude tanky... tanky... Na pancířích neseděli vrahové, ale vyděšení kluci s provinilými tvářemi. Babičky je krmily vařenými vejci a lívanci. Ulevilo se mi, když jsem u Bílého domu uviděla desítky tisíc lidí! Atmosféra byla skvělá. Měli jsme pocit, že dokážeme cokoli. Skandovali jsme: „Jelcin! Jelcin! Jelcin!“ Formovaly se už oddíly domobrany. Brali jen mladé, starší nechtěli a ti z toho byli mrzutí. Jakýsi starší muž se rozčiloval: „Komunisti mi ukradli život! Tak

mě aspoň nechte, abych slušně umřel!“ – „Běžte pryč, tatíku...“ Dnes se říká, že jsme chtěli bránit kapitalismus... To není pravda! Bránila jsem socialismus, ale nějaký jiný... ne ten sovětský... A ubránila jsem ho! Aspoň jsem si to myslela. Všichni jsme si to mysleli... Za tři dny tanky z Moskvy odjely, tehdy už to byly hodné tanky. Přišlo vítězství! A my jsme se líbali a líbali...

Sedím v kuchyni svých moskevských známých. Sešla se tu velká společnost: přátelé a příbuzní z venkova. Vzpomněli jsme si, že zítra je další výročí srpnového puče.

– Zítra je svátek...

– A co by se mělo slavit? Vždyť je to tragédie. Lidi prohráli.

– Pohřbili jsme Svaz za doprovodu Čajkovského hudby...

– První, co jsem tehdy udělala, bylo to, že jsem popadla peníze a běžela do obchodu. Věděla jsem, že ať to dopadne jakkoli, ceny půjdou nahoru.

– Měl jsem radost: Gorby půjde od válu! Všichni už měli toho tlučhuby plný zuby.

– Revoluce byla jen tak, na oko. Divadlo pro lidi. Vzpomínám si na naprostý nezájem všech, s nimiž jsem mluvil. Všichni čekali, co bude.

– Zavolał jsem do práce a šel dělat revoluci. Sebral jsem z kredence všechny nože, který byly doma. Pochopil jsem, že je válka... a že zbraně budou potřeba...

– Byl jsem pro komunismus! U nás v rodině jsme všichni komunisti. Místo ukolébavek nám máma zpívala budovatelský písně. I vnukům je teď zpívá. Povídám: „Copak jsi se zbláznila?“

A ona na to: „Jiný písňě neznám.“ Děda byl taky bolševik... i ba-
bička...

– No ještě řekněte, že komunismus je krásná pohádka. Otcovi
rodiče zmizeli kdesi v táborech v Mordvinsku.

– Šel jsem spolu s rodiči k Bílému domu. Táta řekl: „Jdeme.
Jinak se salámu a dobrých knih nikdy nedočkáme.“ Rozebírali
jsme dlažbu a stavěli barikády.

– Teď už lidi vystrízlivěli a názory na komunisty se mění. Není
potřeba nic skrývat... Pracoval jsem na okresním výboru komso-
molu. První den jsem vzal domů všechny komsomolský legiti-
mace, nevyplněný přihlášky a taky odznaky a schoval je ve sklepě;
neměli jsme potom kam dát mrkev. Nevěděl jsem ani, k čemu mi
budou, ale představil jsem si, jak to přijdou vyšetřovat a všechno
zničí, a pro mě to byly tak drahocenný symboly.

– Mohli jsme jít a vraždit jeden druhého... Pánbu nad námi
držel ochrannou ruku!

– Naše dcera ležela v porodnici. Přišla jsem za ní a ona povídá:
„Mami, bude revoluce? Začne občanská válka?“

– Zrovna jsem ukončil střední vojenskou školu. Sloužil jsem
v Moskvě. Kdybychom dostali rozkaz někoho zatknout, bez ja-
kýchkoliv cavyků bychom ten rozkaz splnili. A leckdo z nás by to
dělal s nadšením. Ten binec v zemi už nás omrzel. Dřív bylo všech-
no jasný, a podle předpisu. Byl pořádek. Vojáci mají rádi takový
život. Lidi všeobecně mají rádi takový život.

– Ze svobody mám strach, klidně si přijde opilej chlap a podpálí
mi střechu nad hlavou.

– Jakýpak, ideje, kamarádi! Život je krátkej. Popijeme!

19. srpna 2001 bylo desáté výročí srpnového puče. Jsem v Irkutsku, hlavním městě Sibiře. Dělán několik krátkých rozhovorů v městských ulicích. Otázka: „Co by se stalo, kdyby Státní výbor pro výjimečný stav tehdy vyhrál?“

- Udrželi by velikou zemi...
- Podívejte se na Čínu, kde jsou u moci komunisti. Čína je druhou ekonomicky nejnávštěvnější zemí na světě...
- Gorbačova a Jelcina by soudili jako vlastizrádce.
- Zemi by zaplavili krví... a lidi by nacpali do koncentráků.
- Nezradili by socialismus. Nerozdělili bychom se na bohaté a chudé.
- Nebyla by válka v Čečensku.
- Nikdo by se neodvážil říct, že Hitlera porazili Američani.
- Já sám jsem byl u Bílého domu. Mám pocit, že mě podfoukli.
- Co by bylo, kdyby pučisti vyhráli? Ale oni vyhráli! Památník Dzeržinského svrhli, ale Lubjanka je tu pořád. Budujeme kapitalismus pod vedením KGB.
- Můj život by se nezměnil...

O tom, jak se skutečnost vyrovnala s velkými myšlenkami a slovy

- Svět se rozpadl na desítky různobarevných kousíčků. Jak moc jsme si přáli, aby se teď hned šedivé sovětské všední dny proměnily v lákavé scény z amerických filmů! Už si jen málokdo vzpomněl

na to, jak jsme stáli u Bílého domu... Ty tři dny ohromily svět, ale nás ne... Dva tisíce lidí bylo na mítinku a ostatní jeli kolem a dívali se na ně jako na idioty. Hodně jsme pili, my vždycky dost pijeme, ale tehdy jsme pili opravdu moc. Společnost zůstala pať: kam se vrtáme? Bude tu kapitalismus, nebo dobrý socialismus? Kapitalisti jsou vypasení, strašní, to nám od dětství vtloukali do hlavy... (Směje se.)

Zemi zaplavily banky a trhovecké stánky. Objevily se naprosto jiné věci. Žádné neforemné holínky a staromódní šaty, ale věci, o kterých jsme vždycky snili: džíny, kožíšky... dámské prádlo a skvělé nádobí... Všechno barevné a krásné. Naše sovětské věci byly šedivé, strohé, jako vojenské. Knihovny a divadla osířely. Nahradily je trhy a obchodní centra. Všichni chtěli být šťastní, získat štěstí teď hned. Byli jsme jak malé děti, objevovali jsme nový svět... Přestali jsme padat do mdlob v supermarketu... Jeden kluk, známý, se vrhl na byznys. Vyprávěl mi tohle: Poprvé jsem přivezl tisícovku plechovek rozpustného kafe, rozebraný bylo za pár dnů, koupil jsem stovku vysavačů, taky byly v mžiku pryč. Bundy, svetry, všechny možné blbůstky, odevšad znělo jen: dej to sem! Všichni se převlékli a přezuli. Vyměnili techniku i nábytek. Opravovali chaty... Chtěli si udělat krásné plůtky a střechy... Když si na to někdy s kamarády vzpomeneme, umíráme smíchy... Lidi se chovali jako divá zvíř! Byli úplně ubozí. Co všechno jsme se teprve museli naučit... V sovětských časech bylo dovoleno mít hodně knih, ale už ne drahé auto a dům. Tak jsme se učili pěkně se oblékat, dobře vařit, ráno pít šťávu a jíst jogurt... Do té doby jsem pohrdala penězi, protože jsem vlastně ani nevěděla, co to je. V naší rodině se o penězích nemluvilo. Styděli jsme se za ně. Vyrůstli jsme v zemi, kde peníze vlastně nebyly. Jako všichni jsem dostávala svých sto dvacet rublů a to mi stačilo. Peníze se objevily až za perestojky. S premiérem Gajdarem. Skutečné peníze. Místo „Naše budoucnost je komunismus“ všude visely poutače „Kupujte! Kupujte!“ Když chcete, cestujte. Můžete se podívat do Paříže... Nebo do Španělska... Na fiestu... na býčí zápasy... Četla jsem o tom v Hemingwayovi, četla jsem to a chápala, že tohle nikdy neuvídím.

Místo života jsme tehdy měli knihy... Teď naše ponocování v kuchyních skončilo a začaly výdělečné práce a vedlejšáky. Peníze se staly synonymem svobody. Všichni z nich byli celí pryč. Ti silnější a agresivnější se vrhli na byznys. Na Lenina a Stalina se zapomělo. Tím jsme se uchránili před občanskou válkou, jinak by tu zase byli „bílí“ a „rudí“. „Našinci“ a „ti jiní“. Místo krve tu byly věci... A život! Zvolili jsme krásný život. Nikdo nechtěl krásně umírat, všichni chtěli krásně žít. Jiná věc je, že perníčků nebylo dost pro všechny...

– Sovětská doba... To slovo mělo posvátný, magický status. A ze setrvačnosti se v kuchyních inteligentů stále ještě debatovalo o Pasternakovi, vařili jsme polévku, v rukou Astafjeva či Bykava, ale život nám zatím znovu a znovu dokazoval, že tohle už není důležité. Slova nic neznamena. V devadesátém prvním... Odvezli jsme naši maminku do nemocnice s těžkým zápallem plic a ona se odtamtud vrátila jako hrdinka; v jednom kuse jim musela vyprávět. Povíдалa o Stalinovi, o vraždě Kirova, o Bucharinovi... Byli ochotní poslouchat ji ve dne v noci. Lidé tehdy chtěli, aby se jim otevřely oči. Nedávno ale znovu musela do nemocnice a celý čas, co tam byla, tak jen mlčela... Uběhlo všehovšudy pět let a realita rozdělila role jinak. Tentokrát byla v nemocnici hrdinkou žena velkého byznysmena... Z jejího vyprávění všichni ztratili řeč... Její domácnost má tři sta metrů čtverečních! A v ní služebnictvo: kucharka, vychovatelka, řidič, zahradník. Na dovolenou jezdí s manželem do Evropy... V Evropě jsou muzea, pochopitelně, a taky butiky... Butiky! Jeden prsten má tolik a tolik karátů a jiný... A náušnice... zlaté klipsy... Naprosto úchvatné! O gulagu nebo o něčem takovém ani slovo. Bylo, a už není. O čem se teď dohadovat se starými?

Zašla jsem ze zvyku do antikvariátu. Bez povšimnutí tam stálo dvě stě čísel Světovky i Dobrodružná knihovna, přesně ta oranžová, o které jsem snila. Zírala jsem na hřbety knih a dlouze vdechovala tu vůni. Válely se tu hory knih. Intelektuálové rozprodávali své knihovny. Ovšemže veřejnost zchudla, ale proto se lidé ne-

zbavovali knih, ne pro peníze – knihy prostě zklamaly. Zklamaly naprosto. Začalo být nevhodné zeptat se druhého: „A co teď čteš?“ V životě se toho změnilo příliš mnoho, ale v knihách o tom není ani slovo. Ruské romány nikoho nenaučí, jak získat v životě úspěch. Jak zbohatnout... Oblomov leží na kanapi a Čechovovi hrdinové neustále pijí čaj a stěžují si na život... (Mlčí.) Nedejbože, abychom žili v době změn, říkají Číňané. Málokdo zůstal takový, jaký byl dřív. Příjemní lidé se kamsi vytratili. Všude kolem lokty a zuby...

A léta devadesátá... Neřekl bych, že to byla krásná doba, byla příšerná. Proběhl myšlenkový obrat o sto osmdesát stupňů... Někdo to nevydržel a zbláznil se, psychiatrický léčebny byly na prasknutí. Navštívil jsem tam svého kamaráda: někdo vykřikoval: „Jsem Stalin!“, a jiný zase: „Jsem Berezovskij! Jsem Berezovskij!“ Bylo jich celé oddělení stalinů a berezovských. Lidé po sobě na ulicích neustále stříleli. Zabili ohromné množství lidí. Denno-denně probíhalo vyřizování účtů. Každý chtěl něco urvat. Stihnout to. Dřív než to stihnou ti ostatní. Někdo přišel na mizinu, jiného zavřeli. Pád z výšin dolů. Viděno z druhé strany, byla to havaj, ale to všechno se dělo přímo před našima očima.

V bankách stály fronty lidí, kteří chtěli začít podnikat: otevřít si pekárnu, prodávat elektroniku... Taký jsem v té frontě stál. A překvapilo mě, jak moc nás bylo. Nějaká tetka v pleteném baretu, kluk ve sportovní bundě, hřmotný chlap, připomínající mukla... Přes sedmdesát let nás učili: štěstí není o penězích, to nejlepší člověk dostane zadarmo. Například lásku. Ale stačilo z tribuny prohlásit: obchodujte, bohatněte – a všichni na to zapomněli. Všechny sovětské knížky jsme pustili z hlavy. Tihle lidi nebyli vůbec podobní těm, s nimiž jsem vysedával do rána a brnkal na kytaru. Naučil jsem se jakžtakž tři akordy. Jediný, co měli společného s lidmi „z kuchyní“ bylo to, že měli taky plný zuby rudých praporů a celé té falše: komsomolských schůzí, politických přednášek... Socialismus pokládal člověka za hloupého...

Moc dobře vím, co je to o něčem snít. Celé dětství jsem prosil rodiče, aby mi koupili kolo, ale nekoupili mi ho. Byli jsme chudí.

Ve škole jsem veksloval s džínama, na vejšce to byly sovětské válečné uniformy plus všemožné symboly té doby. Cizinci to kupovali. Normální veksl. V sovětský době se za to sedělo natvrdo od třech do pěti let. Otec za mnou lítal s řemenem a řval: „Šmelináři! U Moskvy jsem cedil krev a vychoval jsem takovýho spratka!“ Včera to byl zločin, dneska je to byznys. Někde jsem koupil hřebíky, jinde cvočky, zabalil jsem to do polyetylenového pytlíku a prodal jako nový zboží. Domů jsem přinesl peníze. Nakoupil jsem všechno možný, plnou lednici. Rodiče čekali, že si pro mě přijdou a zavřou mě. (*Směje se.*) Taky jsem prodával domácí spotřebiče. Papiňáky, parní hrnce... Přivezl jsem z Německa auto s přívěsem plným těchhle krámů. Všechno bylo hned pryč... V mojí pracovně stála krabice od počítače, plná peněz, chápal jsem jen to, že tohle jsou peníze. Bral jsem a bral z té krabice, a pořád to nemělo konce. Už jsem vpodstatě všechno koupil: káru, byt... rolexky... Pamatuju si to opojení... Mohl jsem si splnit všechny své přání, tajný fantazie. Hodně jsem se o sobě dozvěděl: za prvý, že nemám vkus, a za druhý, že jsem zakomplexovanej. Neumím s penězma zacházet. Nevěděl jsem, že velký peníze se musí točit, nemůžou ležet. Peníze jsou pro člověka taková zkouška, jako moc, láska... Plnil jsem si sny... A rozjel se do Monaka. V kasinu v Monte Carlu jsem prohrál obrovský peníze, strašně moc. Úplně mě to pohltilo... Byl jsem otrokem svojí krabice. Jsou tam ještě peníze nebo ne? A kolik? Muselo jich být čím dál víc. Přestalo mě zajímat to, co mě zajímalo dřív. Politika... mítinky... Pak zemřel Sacharov. Šel jsem se s ním rozloučit. Statisíce lidí tam byly... Všichni plakali, i já jsem plakal. A zrovna nedávno o něm čtu v novinách: „Zemřel velký ruský jurodivý.“ Napadlo mě, že umřel v pravou chvíli. Když se z Ameriky vrátil Solženicyn, všichni se k němu vrhli. Ale on nás nechápal a my jeho taky ne. Byl to cizinec. Přijel do Ruska, ale uviděl Chicago...

Co bych byl, kdyby nepřišla perestrojka? Technický inženýrek s mizernou výplatou... (*Směje se.*) A teď mám svoji oční kliniku. Několik stovek lidí se svými rodinami, dědečky a babičkami je na

mně závislých. Nimráte se sami v sobě, zabýváte se sebereflexí, kdežto já tyhle starosti nemám. Pracuju ve dne v noci. Koupil jsem si nejnovější vybavení, poslal jsem své chirurgy na stáž do Francie. Ale nejsem altruista, slušně vydělávám. Tohle všechno jsem dokázal sám... Měl jsem jen tři sta dolarů v kapse... Začínal jsem byznys s partnerama, z kterých byste padli do mdlob, kdybyste je viděli. Gorily! Krvelačnej vzhled! Teď už nejsou, zmizeli jako dinosauři. Nosil jsem neprůstřelnou vestu, protože po mně stříleli. Jestli někdo jí horší salám než já, nezajímá mě to. Všichni jste chtěli, aby byl kapitalismus. Snili jste o něm! Tak nevykřikujte, že vás podvedli...

O tom, že jsme vyrostli mezi katy a oběťmi

– Šli jsme večer z kina. V kaluži krve ležel muž. Vzadu na kabátu měl průstřel od kulky. U něj stál policajt. Tehdy jsem poprvé viděl zabitého člověka. Brzy jsem si na to zvykl. Náš dům byl velký, měl dvacet vchodů. Každé ráno jsme venku nacházeli tělo, a už to s námi ani nehnulo. Začínal skutečný kapitalismus. Krvavý. Čekal jsem, že mě to zdeptá, ale nic takového. Po Stalinovi se na krev díváme jinak... Pamatuju si, jak naši vraždili naše... A na masové vraždy lidí, kteří ani nevěděli, za co jsou zabíjeni... A to nám zůstalo, je to součástí našeho života... Vyrostli jsme mezi katy a oběťmi... To, že žijí pospolu, je pro nás normální. Hranice mezi mírovým a válečným stavem neexistuje. Pořád je válka. Zapneme televizi a všichni žvaněj jak kriminálníci: i politici, i byznysmeni, i prezident: všude je provize, úplatky, podíly... A lidský život? Stačí jen plivnout a rozmáznout. Jako v lágru...

– Proč jsme doteď neodsoudili Stalina? Na to odpověď mám... Abychom odsoudili Stalina, museli bychom odsoudit své příbuzné a známé. Ty nejbližší. Povím vám o své rodině... Tátu zavřeli v sedmatřicátém, díkybohu se vrátil, ale odseděl si deset let. Vrátil se a moc se mu chtělo žít. Sám se divil, že po tom všem, co má za

sebou, chce žít... Tak to neměli všichni, to ani zdaleka ne... Moje generace vyrostla s otci, kteří se vrátili buď z lágru nebo z války. Jediné, o čem nám mohli vyprávět, bylo násilí. A smrt. Málokdy se smáli a hodně mlčeli. A pili a pili... Nakonec tomu propadli. Ještě tu byla druhá možnost... Ti, které nezavřeli, se báli, že je zavřou. A všechno tohle netrvalo měsíc nebo dva měsíce, ale táhlo se to roky. Roky! A když někoho nezavřeli, zbyla tu otázka: proč všechny zavřeli, kdežto mě ne? Co dělám jinak? Mohli mě zavřít nebo přimět, abych pracoval v NKVD... Strana žádá, strana přikazuje. Nepříjemné rozhodnutí, ale mnozí je museli učinit... A teď něco o katech... Těch obyčejných, ne strašných... Tátu udal náš soused... strejda Jura... Z blbosti, jak říkala máma. Bylo mi sedm let. Strejda Jura bral své děti a mě s sebou lovit ryby, vozil nás na koni. Opravoval nám plot. Rozumíte, vzniká naprosto jiná představa o katovi: obyčejný člověk, dokonce dobrý... normální... Tátu zavřeli a za pár měsíců sebrali tátova bratra. Za Jelcina mi dali jeho spis, bylo v něm několik udání, jedno napsala teta Olja... příbuzná... Krásná žena, veselá... Hezky zpívala... Byla už stará, když jsem se jí zeptal: „Teto Oljo, pověz mi o sedmatřicátém...“ – „To byl nejšťastnější rok mého života. Byla jsem zamilovaná,“ odpověděla mi... Tátův bratr se už domů nevrátil. Zmizel. Ve vězení nebo v lágru, kdo ví. Bylo to těžké, ale přesto jsem tetě položil otázku, která mě trápila: „Teto Oljo, proč jsi to udělala?“ – „Viděl jsi za Stalina nějakého čestného člověka?“ (Mlčí.) A taky tu byl strejda Pavel, který sloužil na Sibiři v armádě NKVD... Rozumíte, čisté zlo chemicky neexistuje... Takže nejen Stalin a Beriža... Ale i strejda Jura a krásná teta Olja...

Je prvního máje. Ten den procházejí ulicemi Moskvy v mnohatisícovém průvodu komunisté. Hlavní město opět „rudne“: rudé prapory, rudé balónky, rudá trička se srpem a kladivem. Nesou portréty Lenina a Stalina. Portrétů Stalina je víc. A na plakátech se píše: „Váš kapitalismus je po smrti!“, „Rudé prapory patří na Kreml!“ Normální Moskva stojí na chodníku, rudá se valí jako lavina po silnici. Celou dobu mezi nimi probíhají slovní potyčky, místy přecházející ve rvačku. Policie je bez-

mocná, nedokáže tyhle dvě Moskvy od sebe oddělit. A já nestačím zaznamenat všechno to, co slyším...

- Pochovejte Lenina, ale bez poct.
- Lokajové americký! Za co jste prodali naši zem?
- Jste pitomci, kluci...
- Jelcin a jeho banda nás o všechno okradli. Pijte, Bohatněte! Kdy to ale skončí...
- Boj se lidem upřímně říct, že budujeme kapitalismus? Jsme připravený popadnout všechny zbraně, dokonce i moje máma, která je v domácnosti.
- S bodákem je možný ledacos pořídít, ale sedět na něm je nepohodlný.
- Já bych ty zatracený buržousty rozmačkal tankama!
- Komunismus si vymyslel Žid Marx...
- Zachránit nás může jenom jeden člověk: soudruh Stalin. Kdyby tu byl dva dny... Všechny by postřílel – a pak ať si jde zase klidně lehnout.
- Sláva tobě, Hospodine! A všem svatým navěky!
- Stalinský bestie! Ještě vám ani krev na rukách neoschla. Kvůli čemu jste vyvraždili carskou rodinu? Dokonce ani děti vám nebylo líto.
- Veliký Rusko nestvoříme bez velikýho Stalina.

– Zastrali lidem mozky...

– Jsem obyčejnej člověk. Stalin si obyčejnejch lidí nevšímal. V naší rodině nikdo netrpěl, všichni jsme dělníci. Padaly hlavy šéfů, ale obyčejný lidi žili v klidu.

– Rudý svinstvo! Brzy se domluvíte na tom, že žádný tábory nebyly, kromě pionýrskéjch. Můj děda byl domovník.

– A můj zeměměřič.

– Můj mašinfíra...

U Běloruského nádraží začal mítink. V davu vybuchoval tu aplaus, tu výkřiky: „Hurá! Hurá! Sláva!“ Nakonec celé náměstí zaburácelo písní na motivy Varšavjanky, ruské verze Marseillaisy, s novým textem: „Svrhneme ze sebe řetězy liberálů, svrneme krvavý zločinecký režim“. Když pak svinuli rudé prapory, někteří z nich spěchali do metra, jiní se postavili do fronty u kiosku s pirožky a pivem. Začala lidová zábava. Lidé tancovali a radovali se. Starší paní v rudém šátku se točila a podupávala kolem harmonikáře:

„Zvesela si tancujem, / září jedle jasná / rádi máme naši zem, / která je tak krásná. / Zvesela si tancujem, / naše píseň smělá, / letí s naším úsměvem / k Stalinovi celá.“ Těsně u metra ke mně dolehly opilecké častušky: „To dobrý ke mně a svinstvo ze mě.“

O tom, co si máme vybrat: slavnou historii nebo banální život?

U pivního stánku je vždycky živo. Lidé jsou tu různí. Potkáte tady profesora, makáče, studenta, bezdomovce... Pijí a filozofují. Pořád o tom samém, o osudech Ruska. O komunismu.

– Já, piju. Proč to dělám? Nejsem spokojenej se svým životem. Chci udělat přemet nemyslitelnej bez pomoci alkoholu: přenést se

nějakým způsobem do jiného světa. Tam bude všechno krásný a dobrý.

– Podle mě je otázka mnohem jasnější: Kde vlastně chci žít? Ve velké a mocné zemi nebo v nějaké normální?

– Miloval jsem impérium... Už není a můj život je teď šedivej. Nezajímavej.

– Velká idea si žádá krev a dneska nikdo nechce umírat pro nic za nic. V nějaké válce. Stejně jako je to v té písničce: „Všude prachy, prachy, prachy. / Všude prachy, pánové...“ A pokud trváte na tom, že tu je nějaký cíl, tak jaký? Aby měl každý mercedes a poukaz na Miami?

– Rus musí v něco věřit... Věřit v něco jasnýho, vznešenýho. Do mozkový kúry máme vložený impérium a komunismus. K hrdinství máme blíž.

– Socialismus přiměl člověka být součástí dějin... účastnit se něčeho velkolepého...

– Jsme tak duchovní, tak výluční, kurva!

– Nikdy jsme demokracii nezažili. Jaký my jsme demokrati?

– Poslední velká událost v našem životě byla perestrojka.

– Rusko může být jedině veliké a mocné nebo nebyť vůbec. Potřebujeme silnou armádu.

– Veliká země je mi na houby. Chci žít v malinké, takové jako je Dánsko. Bez jaderných zbraní, bez nafty a plynu. Aby mě nikdo nemlátil revolverem po hlavě. Možná, že se pak taky naučíme mýt chodníky šamponem...

– Komunismus, to je pro člověka nadlidský úkol... U nás to bylo vždycky tak: jednou chceme ústavu, jindy jesetera s křenem...

– Jak závidím lidem, kteří měli ideu! Teď ale žijeme bez idey. Chtěl bych veliké Rusko! Já už ho nepamatuju, ale vím, že existovalo.

– Existovala veliká zem s frontama na toaletní papír... Moc dobře si pamatuju, jak byly cítit sovětské jídelny a sovětské obchody.

– Rusko zachrání svět! A tím se zachrání samo!

– Můj otec se dožil devadesáti let. Říkal, že v jeho životě nebylo nic dobrého, jenom válka. To je to jediný, co zvládáme.

– Bůh, to je nekonečnost, která existuje v nás... Jsme stvořeni k obrazu a podobenství božímu...

O všem...

– Tak z devadesáti procent jsem se cítila být sovětský člověk... Nerozuměla jsem tomu, co se děje. Vzpomínám si, jak v televizi vystoupil Gajdar: učte se obchodovat... tržní ekonomika nás zachrání... V jedné ulici jsem koupila láhev minerálky, v jiné ji prodala a to byl byznys. Lidi poslouchali a nechápali. Přišla jsem domů. Zavřela za sebou dveře a plakala. Maminku postihla mrtvice, tak ji všechny ty události vyděsily. Je možné, že to mysleli dobře, ale s vlastními lidmi neměli slitování. Nikdy nezapomenu na stařečky prosící o almužnu, kteří stáli v řadách podél cesty. Seprané čepičky, zalátané kabátky... Letěla jsem vždycky do práce a z práce a bála se zvednout oči... Pracovala jsem v kosmetické firmě. Místo peněz jsme fasovali parfémy... kosmetiku...

– Chodila s námi do třídy jedna chudá dívka, její rodiče zahynuli při automobilové nehodě. Zůstala jen s babičkou. Celý rok nosila jedny jediné šaty. Nikdo jí ale nelitoval. Nějak rychle začalo být hanba být chudý...

– Devadesátých let nelituju... Bouřlivá, nadějeplná doba. Já, která jsem se dřív o politiku nezajímala a nečetla ani noviny, jsem kandidovala jako poslankyně. Kdo byli strůjci perestrojky? Spisovatelé, umělci... básníci... Na prvním Sjezdu lidových poslanců SSSR se daly sbírat autogramy. Můj muž, ekonom, z toho šlel: „Zažehnout slovem lidská srdce, to básníci umějí. Uděláte revoluci. Ale dál, co dál? Jak budete budovat demokracii? A kdo? Teď se vám to určitě povede...“ Posmíval se mi. Kvůli tomu jsme se rozvedli... Ukázalo se ale, že měl pravdu...

– Bylo to hrozné, proto taky lidi začali chodit víc do kostela. Když jsem věřil v komunismus, nepotřeboval jsem žádnou církev. A moje žena tam se mnou chodí proto, že jí kněz v chrámu říká: „Andílku“.

– Můj otec byl přesvědčený komunist. Komunisty neviním, za všechno může komunismus. Dodnes nevím, co si mám myslet o Gorbačovovi... A o tomhle Jelcinovi... Na fronty a prázdné obchody se zapomene rychleji, než na rudý prapor nad Reichstagem.

– Vyhráli jsme. Ale co? A proč? V televizi běží na jednom kanále film, kde „rudí“ bijou „bílé“ a na jiném stateční „bílí“ bijou „rudé“. Vždyť je to schizofrenie!

– Neustále mluvíme o utrpení... Je to naše cesta poznání. Lidi ze Západu nám připadají naivní, protože nestrádají tak jako my, mají na každý neduh nějakou medicínu. Kdežto my jsme seděli v lágrech, za války jsme zemi poseli svými těly, holýma rukama se přehrabovali v jaderném palivu v Černobyli. A teď sedíme v troskách

socialismu. Jako po válce. Jsme tak ostřílení, tak omlácení. Máme svůj jazyk. Jazyk utrpení.

Zkoušel jsem o tom promluvit se svými studenty... Smáli se mi do očí: „My ale nechceme trpět. Pro nás je život něco docela jiného.“ Ještě jsme nepochopili nic z našeho bývalého světa, a už žijeme v novém. Celá civilizace je na smetišti...